

2013 CPMA – Second Prize - Tula

ASAL~HAYOP

Girimpula | Ganid | Zugunruhe | Oplan Feline |

Mga Uod sa Būd Dahu | May Sa-Guimaras | Kabra

| Banal na Baka, O Hindi Banal Kundi Martir |

Mga Layak | Halaan | Duguang Kalapati | Si Mali | Kamandag

“Mangagsasakbat ng sandata at kayo po ay babakahin.”

- Asalhayop

(Kahapon, Ngayon, at Bukas ni Aurelio Tolentino)

GIRIMPULA

Sa tuktok
ng hugis-barkong
bubong

na nilingkisan ng tansong dragon,

dumapo
ang banoglawin;
pagakpak

ng bagwis ay itinutulak ng hangin.

At gayong
marupok ang alulod,
pirming

balantok sa nanunuwag na unos.

GANID

Bantog ang bangis ng ganid sa kabundukan:
nakagigilit ng leeg ang titig.

At ang talas
ng pang-amoy ay kayang tumalunton ng samyo

ng dugo, laway, o pawis na kumapit sa mga dahon at sanga;
nadilig sa lupang alabwab o bagbag

milya-milya man ang layo
ng sasagpangin. Nasinghot niya ang singaw

ng katawan, ang hingal na naiwang
bumubuntot sa hangin.

Nakapanghihina ng tuhod ng mailap na hayop
ang gabing may himno ng tambaw.

At pamumutian ng sakong ang usa o baboy-ramong
aabutan ng angil

ngunit hindi na makasisibad
sapagkat mabilis na sumisikmat

ang ganid, ginugutay ang puntirya
hanggang ito ay mabuwal.

Iyong pagsabsab ng ganid – walang patawad –
ang siya ngayong maiiwan

sa malay ng mga bumaba sa patag –
walang pakundangang pagluray; makahayop na dahas.

ZUGUNRUHE

Hindi lamang pulso ang humahaplit
sa loob ng aking katawan.
May mga mumunting kalabit –

granahe sa kapwa-granahe
tulad ng sa banyagang orasang
nakapulupot sa iyong pulsuhan.

Bawat duklay ng aking mga kamay
ay sagwang itinabi sa silungan
na ibig gumaod sa kimpal ng dilim

upang saksihan ang pag-ibabaw
ng mga nokturnong isdang magpapalambat
sa lamig ng liwanag ng salambaw.

Nakakintal sa sanghaya ng balaklaot
na umaahon sa dalampasigan
ang anyayang isawsaw ko sa tubig

ang gulugod ng aking bangka
at tawirin ang milya-milyang dagat
hanggang sa makarating

saan mang dalahikan
kahit maunos ang pagtugpa
o mamamad ang balat.

Narito ako, bawat himaymay at buto,
bawat dantay ng malakuko kong hininga,
tumatalima sa balani ng mundo.

Walang salakab o bingwit
na magsasalabid sa alimbukay
ng simbuyong umaalimpuyo.

OPLAN FELINE

I

Mga abuhing itik ang nakapaligid sa mangkok ng mga tinik; nagsilipad nang mabugaw. Lupaypay na ang mga hubad na ayungin nang malantad sa tanglaw ng mapanglaw na laytbalb. Iyong alam mong sitsit sa liblib na madilim, iyon ang tanging nangibabaw. Walang halinghing ni Muning.

Sa talipapa, pagkatapos maibaba ang mga pinagbibiling uling, naitaya ito ng matatanda: Tatlong pusa na ang nawawala. Pito, idagdag pa ang mga alaga ng taga-kabilang baryo. Dumaan sa kanilang harapan ang isang trak ng militar.

II

Natagpuang nakabulagta ang mga pusa sa pampang ng ilog – may sapot na supot ng plastik ang mga ulo. Sa di kalayuan, nambulag sa sinag ng araw ang dalawang basyo ng Red Horse. May bahid ng banlik ang nagkalat na mga balat ng Marlboro at Halls.

Paglubog ng mga luksang araw sa likod ng bundok, hindi na mga pusa ang nangawala kundi mga ama, ina, mga anak. Nakaantabay na sa pampang ang mga kapamilyang naiwan, naghihintay na maibalik sa dalahikan ang mga nawawalang katawan.

MGA UOD SA BŪD DAHU

"*Būd Dahu' tempat sin atay-punud*"
(Bud Dahung puntod ng magigiting)

- *salin sa Tausug ni Benj Bangahan,*
mula sa awit ni Mehol K. Sadain

Akala ng marami, nakatanim
kaming mga endoparasito
sa interyor ng tao – lumilitaw

sa sandaling malapok
ang mga labî ng may-katawan.
Bata-batalyong sanggano!

nag-uunahang makibkib
ang kinikiwalang litid at himaymay
sa naaagnas na dulang.

Malugod naming tinatanggap
ang luray na lalang
na para bang humihimod

ng pulot – hindi alintana
ang alingasaw. Sariling buhay
itong aming dinurugtungan

kaya paumanhin kung tingin namin ay piging
ang nakahain
sa sulyaw ng bulkan;

kaya akala namin ay sinadyang
wakwakin ang mga bangkay
ng isang libong Tausug –

pagkat sanggol kami kung kumain
at sanggol kaming di-mapaghanap
ng tarong.

MAY SA-GUIMARAS

Yaong along
umaahon,
dilang-alat.
Iniimis
pagpalikpik,
umiilag.
Talusaling
at mailap.

Nagsisi-dekolores
yaong mga korales.
Opera ng pagtangis?

May tuyot na bagabag
galing sa hanging-dagat.
Ang sutsot ay malat.

Bitak-bitak.
Iyong mga balat, bitak-bitak.
Lumba-lumba at balyena
ay nagsisipalag.
Talaba at halaan
sing-itim ng alkitran
iyong dinarahak.
Nayatyat na sa burak,
gubat ng bakawan.

Iyong bapor-buwaya
langis ang ibinuga.
O lasong sakdal-kinang,
yumapos na sa pampang.

Kamandag
ay hulmang
mansanas—
o mangga?

KABRA

Masama na naman ang tingin sa akin
ng aking amo. Nagkalat ang mga basyong
boteng lapad at bilog sa paligid ng gumegewang na mesa.
Sa ibabaw, ang platito ng tira-tirang pulutan,
pinagpipistahan ng mga langaw. Simot na simot
maging ang pinagpigaan ng kalamansi.

Hindi ko alam kung sino sa mga kabron
ang ginawang kaldereta o sisig.
Mula rito sa abandonadong kubeta kung saan ako nakatali
hindi ko matanaw ang kural. Nauulinigan ko lang
ang ungot ng aking kabrito at kabrita
na nasanay na sa pagnguya ng damo
samantalang kumikitib pa ang aking mga suso.

Mamula-mula ang mga pisngi ng aking amo.
Nakabulagta siya sa isa sa mga bangkito
kung saan siya madalas masadlak kapag inaabutan
ng sikat ng araw. Ni hindi maalimpungatan
sa tilaok at pagaspas ng mga tandang.

Ngunit ngayon, ang kanyang titig ay may lamang
pananabik. Kaya iniwas ko sa kanya ang pungay
ng aking mga mata. Hindi ko kasalanang maakit
ang sinuman sa nakatikwas kong mga pilik:
isang birtud, ginagamit pang pangiliti; isang sumpang
kinakasangkapan nang maabot
ang kasukdulan ng pagtatalik.

Hindi ko gusto ang kanyang mga titig.
Matagal na siyang iniwan ng kanyang asawa at mga anak –
ilang ulit siya noong nahuling nakaakbay
sa samot saring tsitsing, papasok sa entrada
ng patakbuhing otel; o habang humahabhab ng pansit.
Nakikita ba niya sa akin ang mukha ng kanyang kabit
na nagtaksil? sa aking balbas
tulad ng kanyang huling babae na may bigote?

Namukhaan ko ang babae. Sa hilatsa nito sa dilim.
Hindi lang miminsang ginawa nilang paraiso

ang kubeta. Nagulat pa ito nang marinig akong suminghal.
Hindi natiis noong una ang aking mga sulyap at titig.
“Kambing lang ‘yan,” kalma ng aking amo. “Kambing ‘yan!”
sagot niya. “Hindi ‘yan mausyoso.” “Kahit na. Ayoko rito! Maanggo!”
Hindi ko alam kung ang baradong inodoro ang tinutukoy
o ako. O ang aking among nakagisnan nang mag-alaga
ng kambing kaya kumapit na ang anghit
sa silakbo ng kanyang balat.

Tanda ko pa kung saan namugad ang mukha ng kabit,
ang galaw ng kanyang anino. Kung paano niya pinagala
ang dila sa dibdib ng aking amo. Kung paano siya sumunod
sa utos nito, “Ganyan. Ibaba mo pa.” Kaya gumapang siya sa pusod
hanggang sa ibaba ng pusod. Doon kung saan nangintab
ang pawis ng panginoon, kung saan pumalot ang kanyang panghi.

Ngayon, wala na ang kabit. Hindi magtatagal, ako naman
ang siyang mamamaalam. Sa singasing ng talim ng itak na lalagok
sa danak ng dugong sisirit sa aking leeg na sasabayan ko ng hiyaw
ng pagmamakaawa hindi para sa halaga ng aking buhay
kundi dahil sa udyok na dulot ng kirot at sindak. Sa susunod,
ako naman ang ibibigti sa puwesto ng kambingan
kahilera ng aking mga kabagang na tulad ko ring nilapa ang tiyan,
pinagpipistahan ng sangkaterbang bangaw
ang nakabilad na tadyang. Ni hindi man lang kami
binigyan ng pangalan.

Samantala, papalapit sa akin ang aking amo, bumubulong-bulong
ng kung ano. Nalalanghap ko sa kanyang balat
ang dahas ng mundo.

BANAL NA BAKA, O HINDI BANAL KUNDI MARTIR

1

Bumaha sa Taytay. At madalas bumaha
sa Taytay kaya akala ng mga miron
ito ay karaniwang araw.

Nang malaman nilang inanod
sa estero ang isang baka,
nasagi ng awa ang kanilang katawan.

Hindi nila inalam kung nalunod
ang baka o nagpatiwakal.

2

Buong buhay ng baka lumuhod siya
sa amo ng kanyang mga magulang.

Tinanggap niya ang relihiyon ng kolonya.
Sa mga mata niyang bahagyang bulag sa suga,
diyos ang nagkabit sa kanya ng tagikaw.

3

Kasamang inanod ng baka ang isang ahas.

4

Hindi na nila nalamang nagpakiwal-kiwal
ang ahas sa mga awang, sa ibabaw,
ng umaalimbukay na basura

*na ang ilan ay naghihintay na matunaw
at ang ilan ay nagnanasa ng pagkatunaw.*

Doon na ito nangisay at lumutang.

5

Marami ang nahabag sa balita ng bakang tinangay
ng ragasa, gayong hindi nila ito namalas.

Gayong hindi nila alam kung lumayas
ang baka nang gabing umuwing susuray-suray
ang kanyang amo.

Maaaring dinuldol siya sa nalapok na damo,
ipinalapa ang kanyang binti sa naulol na aso,
hinayaan ang kanyang guya ay matangay ng estero.

Maaaring hindi siya tumakbo nang kalagin
ang kanyang tali.

“Hindi matador ang aking diyos.”
Kaya, pakiwari niya,

ayos lang.

6

Hindi pinansin ng taumbayan
ang bahang lumalamon sa lungsod.
Akala nila ito ay karaniwang
araw.

Ang baha ay huhupa.

Pero hindi para sa baka.

MGA LAYAK

Lansa ng hininga
ng naaagnas na basura

ang kaulayaw ng rumorondang
kalabaw na mga langaw.

Isang paslit ang nakapulot
ng kinalbong manikang

nakangiti, walang saplot,
nanlilimahid sa banlik.

Apat na ulo ng kambing
ang nangawala sa bunton

ng namumuwalang mga plastik.
Bituka ng isda ang nakaluwa

sa isang supot na punit.
Nagsisiyesta ang mga pusang

hahalukay, hihimay
sa nakahandusay na mga tinik.

HALAAN

Bawat halaan ay sumisilang sa daigdig na isang lalaki.
Gayundin, ang pinakamatandang hayop
na natuklasan – ang Matusalem
ng kaharian ng Metazoa – ay isang halaan,

apat na raan at limang taong gulang – batay sa bilang
ng umulyaw na mga paha sa kanyang kabibe –
nang saklutin sa pusod ng karagatan.
Ngunit dagli ring pumanaw matapos mawalay
sa kanyang lungib. Sa anong dahilan: *ila? kamingaw?*
Mga salitang hindi ko pa noon maintindihan.

Ming ang ibinigay sa kanyang pangalan.
Tukayo ko pa.

Gusto ko itong isingit sa aking inang nagsalang sa kaserola
ng isang kilong halaan; nilahok sa ginisang bawang, sibuyas, at luya.
Bilin niya sa akin bago balikan ang kanyang labada: “Ming,
antayin mong kumulo ang sabaw.
Hanguin mo ang mga hindi bubuka.”

“Bakit po?” urirat ko kay ina.

“Dahil wala silang kuwenta,” sagot niya

na sinalo ko ng isa pang *Bakit*.

“Dahil patay na sila.”

Wala silang kuwenta.

Wala silang kuwenta dahil patay na sila.

– mga katagang umiikid sa utak ko
habang pinagmamasdan ang pagdiwalwal ng mga halaan.

Naalala ko: May kapangyarihan ang halaang magbago ng kasarian
kung kanilang nanaisin. Ngunit sa sandaling magpasiyang maging
tunay na babae, hindi na maaaring bumalik sa dati.

Ay! Ang lualhati ng pagpapalit-anyo!

Ang gahum na humirang sa sariling katauhan!

Ngunit nang makitang kumukulo ang tubig, nakaligtaan ko na ang mga gusto kong sabihin kay ina.

Hinango ko ang mga hindi bumuka.
Inihiwalay ko ang mga hindi bumuka.
Wala silang kuwenta dahil patay na sila.

Magbabalik ang lahat sa sandaling ako mismo ang magpasiya ng sarili kong pagbabagong-kulay at ilahad kay ina ang tinahak kong buhay sa iral at asam ng mga halaan.

DUGUANG KALAPATI

Sumandaling tumigil ang munting mukid
para lingunin ang tinakasang palumpong –
kumaluskos ang mga siit at tuyong dahong

tiwalwal sa paanan ng lunduyang Diwalwal;
nangilabot ang ibong sarikulay ang balahibo,
kumarimot tulad ng manok na pugot ang ulo.

Batid niyang sanlaksa na ang sumasabsab
sa kabundukang hindi maliparang uwak
mula nang matuklasan itong nagdadalang-bulawan.

Maagap siya sa yabag ng mga abantero at atrasero,
sa dagundong ng mga ipinuslit na trosong
binabatak pababa sa tarik ng bulaos.

Matiwasay noong nananahan sa libis at lambak
ang minulan niyang kawan:
masiglang sumasalimbay sa alapaap;

sumisisid sa yakap ng ulop at mga ulap.
Hanggang sa matuklasang ang lahi ng tao
ay maninilang mabangis sa lahat.

Mula noon, ang kawan ay hindi na lumipad
nang matayog; nagpasuling-suling sa dawag
para dugtungan ang kanya-kanyang buhay.

Ngunit hindi nagawang ipagwalang-bahala
ang palahaw ng tinatahaw na kakahuyan.
Abot-langit ang hapis na nalikha

ng karuwagan na nakintal
sa dibdib ng lahat – isang sumpa
ang tanda ng pagdurugo

na para bang sinaksak sila roon ng punyal.
Sa sandaling iyon ng pagtigil at paglingon,
narinig ng mukid ang mga dayaw.

Sa simula ay banayad tulad ng pagsipol
hanggang maging isang aguy-oy;
sabay-sabay, angaw-angaw.

SI MALI

Sri Lanka, 1974—Lumagitik ang mga alipato
ng sumiklab na protesta sa kalsada ng Jaffna
nang tangkaing sugpuin ng rehimen.
Nanuwag ang mga live wire
at siyam na militante ang nasawi
sa kamay ng anti-riot police.

Sri Lanka, 1974—Mula sa kung saang dawag,
isang batang elepante ang dinukot
tulad ng kapayapaan
mula sa aruga ng kanyang ina;
ikinahon at ikinadena;
itinawid sa karagatan para ilagak
sa Manila Zoo at libangin ang mga nagbayad.

Tamang edad ng pagpapaamo—
bisig ng paslit ang bulalay
na naghahanap pa ng aakay.
Ni hindi pa tinutubuan ng pangil
ang guya nang ipuslit sa bansa, pinangalanang
Mali o 'barat' sa Tamil,
dahil laksa o labis-labis ang kanyang lahi,
tulad ng raw materials at surplus sa minulang bayan.

Mapalad daw si Mali at napadpad sa kanlungan
ng mga kinolektang hayop.
Star attraction ng zoo, dinarayo
ng mga bata at may batang puso.
Pumupugnaw sa pangungulila
sa nalipol nating mga gadja.
Pumapawi ng pagod, nagbibigay-lugod
at ngiti sa mga labi ng manunuod.
Kung magagawa ngang magbalanse
sa gumugulong na bariles
tulad ng payaso sa karnabal,
buwis-buhay siyang sasabak.

Mapalad daw si Mali at nasa kalinga
ng pumapala ng awa sa kaban ng kawang-gawa
ng mga socialite, politiko, at technocrat.

Hindi tulad ng mga kalahing nasadlak
sa kayod-kalabaw na pagbatak ng troso
at pagsusumamong mahagisan ng barya
ng bawat makasalubong na estranghero sa kalsada.
Ng mga elepanteng pumasan
ng mga bagahe at sandata;
ginutom at inulol
nina Phyrus at Hannibal,
Gaozu at Alexander;
isinubo sa kompo ng kaaway
para pulbusin ang kanilang tapang
at lasugin ang buto ng kanilang mga kabayo at kawal.
Ng mga elepanteng nilapa sa katayan
para pakanin
ang industriya ng garing.

Walang muwang si Mali sa karahasang
iniwan sa lupang sinilangan.
Walang mga labi ng nasawing kalahing maililibing,
walang libingang aalayan ng bulaklak.
Nakapagsupling sana roon sa gubat
at naisalin ang ilahas na karunungan:
kung aling katas ng dahon o ugat ang mainam
panambal sa kagat
ng insekto at nabilad na balat.
Hindi para maghintay ng alok
na ilang pirasong maning tutukain sa palad
ng kung sinong nang-uudyok,
magtiis sa salbaheng manunumpit
na naroon para tangkaing ibalik
ang kinapong sariling dangal.

Layang binansot ang pagpasok
sa makipot na espasyo – nitso ang niche
na hangganan ay hindi ilog o bundok
kundi sementadong bakod at usyoso:
higit pa sa reclusion perpetua
na ipinapataw lamang sa halang ang bituka.

Malayo na ang alaala ng Sri Lanka, 1974:
ang marahas na alaala ng Jaffna; ang ilahas
na murang alaala ng buhay-gubat.

Ilang ulit na sigurong nanabik ang elepante
sa halimuyak ng sasapit na kamatayan.
Ngunit hindi magmamaliw
ang giliw at gayuma
ni Mali na ang pangalan sa matandang Sanskrit
ay bumukadkad na jasmines.

KAMANDAG

Payapang namamahinga ang ga-brasong sawa
sa malamig niyang lungga,
nakaikid ang katawan na para bang yakap-yakap ang sarili
o ibig ipaglimang ang mga berdeng brilyanteng
batik-batik sa madulas at makislap niyang kaliskis.
Dala ba niya ang sumpa sa serpiyente
noong sinauna – ng matandang ahas
na luminlang sa unang tao at nagnakaw ng kanilang inmortalidad?
Sa sentro ng sementeryo siya namugad;
nagpayakap sa mga ugat ng punong naga.
Tuwing madilim lamang lumilitaw tulad ng isang pugante
para mamuntot ng lamang-tiyan at sumabay sa sayaw
ng mga hayop at halaman sa saliw ng dayuray ng hangin.
Sapagkat turing sa kanya ay kaaway
ng mga mangmang na akala ay tutuklawin sila sa sakong;
ng mga hindi makakilala kung alin ang sawa, dahong palay,
ulupong, o hinyayango. Lahat ng reptilyang gumagapang
ay *ahas*: nanlilingkis at nananagpang.
Lahat ng ahas ay makamandag, sa gubat man o patag.
Sa tribung humuwad sa kidlat sa linikhang mga pana at sibat,
kakambal ng tatag ng loob ang pusok.
Kaya nakatayang maging bantog ang sinumang darampot
sa ahas na para bang pumupulot lamang ng bahag
at ang kawawang hayop ang siyang pagbubuntungan
ng poot sa lahat ng panghihinayang at kabiguan ng sansinukob.
Katakot-takot na panggigiyagis ang siyang inaabot
ng ahas. Naroong pagpistahang balatan nang buhay;
yinayantok sa magkabilang tungki; pinagkukumpisal
kung saang sukal iniwan ang niluwang karbungko;
pinatatagas ang dugo habang tumitibok pa ang puso
sa paniwalang elixir itong mabisa para talaban ng tapang at libog;
ginagawang katad na pitaka, bota, at sinturon;
inaadobo at piniprito tulad ng manok; ginigisa
sa tungyaw tuwing may nangingisay na pusong o sanggol.
Ngunit ang ahas na ito na malaon nang naitaboy
sa pinamamahayang gubat ay wala
ni gapatak mang kamandag.
Sa halip ay nagpaampon sa kanlungan ng mga patay,
nanghuhuli ng mga dagang peste sa palayan.
Sumasagitsit ito habang kumikiwal,

inaawit ang epiko ng kanyang angkan
na bumaba sa bundok at tinawid ang mga ilog
para iwasan ang umaakyat na dahas ng kabihasanan.
Masinop siyang naghuhunos
nang hindi matagpuan ang pansamantala niyang lunduyan
sa sentro ng pantiyon ng kanyang mga kaaway,
sa mga libingang kanila na ring binabahayan.